

Piotr Kułyk

Uniwersytet Zielonogórski

MAKROEKONOMICZNE UWARUNKOWANIA HANDLU TOWARAMI ROLNO-SPOŻYWCZYMI W POLSCE

1. Wstęp

Międzynarodowa wymiana handlowa jest istotnym wyznacznikiem konkurencyjności poszczególnych segmentów gospodarki. Bezpośrednie zestawienie oferty krajowej i produktów innych państw z popytem globalnym pozwala dokonać ich oceny z punktu widzenia zdolności do maksymalizacji użyteczności szerokiej grupy konsumentów. Otwieranie się gospodarki może generować korzyści, a także być przyczyną długo utrzymujących się kosztów. Szereg teorii wykazujących szanse płynące z liberalizacji przepływu towarów i usług w ujęciu międzynarodowym zakłada wysoką elastyczność struktur i czynników produkcji¹. Pozwala to szybko ominąć okres dostosowawczy, obejmujący przepływ czynników produkcji do innych zastosowań i związane z nim koszty. Prowadzona od długiego czasu dyskusja koncentruje się wokół stopnia interwencjonizmu i protekcjonizmu oraz ich wpływu na konkurencyjność wymiany towarów rolno-spożywczych, a wynika ze stosowanego systemu wsparcia w większości państw oraz istniejącego zróżnicowania w jego kształtowaniu. W mniejszym stopniu uwzględnia się natomiast czynniki makroekonomiczne, kształtujące zewnętrzną płaszczyznę dla konkurencyjności.

2. Cel i założenia badań

Konkurencyjność międzynarodową możemy rozumieć jako zdolność danego segmentu gospodarki do osiągania jak największych korzyści z uczestnictwa w międzynarodowym podziale pracy [Bossak 1994, s. 38]. Jest to ujęcie szersze, w niniejszym opracowaniu natomiast przyjęto węższe rozumienie, definiując konku-

¹ Do takich konkluzji skłaniają teorie Ricardo, Heckschera-Ohlina, Posnera.

rencyjność jako międzynarodową pozycję konkurencyjną, odnoszącą się do udziału w wymianie międzynarodowej produktów rolno-spożywczych.

Towary rolno-spożywcze charakteryzują się relatywnie wysokim stopniem homogeniczności² i wynikającą stąd dużą rolą relacji kosztowo-cenowych. W tych warunkach na międzynarodową pozycję konkurencyjną istotny wpływ mają dwie grupy czynników. Pierwsza z nich wiąże się z zewnętrznym otoczeniem makroekonomicznym³. Na podstawie badań prowadzonych w różnych obszarach przestrzennych i czasowych takich autorów, jak: Debelle, Faruquee, Chinn, Prasand, Gotz-Kozierkiewicz [Debelle, Faruquee 1996; Chinn, Prasand 2000; Gotz-Kozierkiewicz 1995], a także wielkości, w odniesieniu do których można na gruncie teorii ustalić zależności, wyróżniono następującą grupę czynników: tempo wzrostu gospodarczego, deficyt budżetowy, dochód narodowy *per capita*, długookresowa realna stopa procentowa, kurs walutowy, *terms of trade*. Druga obejmuje wskaźniki charakteryzujące stosowany system wsparcia, będące jednym z istotnych elementów wpływających na konkurencyjność wymiany handlowej [Obstfeld, Rogoff 1996]. Pod uwagę wzięto wskaźnik PSE oraz względny poziom wsparcia⁴. Okres badawczy obejmował lata 1993-2004. Wyłączenie pierwszych lat przemian rynkowych wynikało z dużej zmienności warunków wewnętrznych (wysoki poziom inflacji, przekształcenia w kursie walutowym itp.) i znacznych przekształceń związanych z transformacją gospodarki, które wypaczałyby proces estymacji [Dańska 2000]. Celem badań było wskazanie, która z wymienionych grup czynników miała kluczowe znaczenie w kształtowaniu pozycji konkurencyjnej w wymianie międzynarodowej towarów rolno-spożywczych i określenie kluczowych determinantów makroekonomicznych tego procesu.

3. Determinanty wymiany handlowej

Od roku 1990 mieliśmy do czynienia z szybkim otwieraniem się polskiej gospodarki, w tym również w odniesieniu do gospodarki żywnościowej. Wiązało się to z wprowadzeniem wymienialności waluty krajowej oraz realizacją szerokiej grupy wielostronnych umów. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami miały one na ogół asymetryczny charakter, powodujący pogorszenie bilansu handlowego towarami rolno-spożywczymi i osłabienie intensywności wymiany [Kułyk 2005; Czyżewski, Sapa 2003]. Odwrócenie wielu wcześniejszych tendencji wiązało się z

² Część programów odnoszących się do przekształceń rolnictwa wiąże się ze zmianą tej cechy i poprzez np. nadanie certyfikatów regionalnych doprowadzeniem do silniejszego zróżnicowania tej grupy produktów.

³ Jest to ta część otoczenia makroekonomicznego, która nie wiąże się z polityką gospodarczą nakierowaną bezpośrednio na analizowany segment gospodarki, lecz wynika z innych przekształceń zachodzących w tym obszarze, w tym również w ramach polityki gospodarczej oddziałującej w skali całego kraju.

⁴ Jest to różnica między wielkością PSE w Polsce a średnią w pozostałych krajach OECD. Wymiana handlowa z tymi krajami produktów rolno-spożywczych stanowiła w latach 1993-2004 średnio 82,6%.

realizacją szybszej liberalizacji handlu z UE, w tym znoszeniem ograniczeń ilościowych. Lata 1993-2004 to poszukiwanie nowego punktu równowagi w wymianie handlowej. Przekształcenia te powodowały wystąpienie efektu przesunięcia w handlu zagranicznym Polski. Głównymi partnerami Polski w latach 1993-2004 w wymianie produktów rolno-spożywczych stały się takie grupy krajów, jak: UE (54,6%), CEFTA (12,1%), WNP (14,8%), NAFTA (4,4%) [*Handel zagraniczny...* 2005].

Deficyt w handlu produktami rolno-spożywczymi występował równocześnie z globalnym deficytem handlowym i wykazywał zbliżony zakres przekształceń. Obok zatem specyficznych cech dotyczących analizowanego sektora, mieliśmy do czynienia z czynnikami ogólnogospodarczymi. Zgodnie z teorią etapów rozwoju bilansu płatniczego można wskazać, iż w wyniku niskiego poziomu oszczędności krajowych i technicznego uzbrojenia pracy brutto zjawisko to było nie do uniknięcia. Deficyt handlowy był efektem absorpcji oszczędności zewnętrznych niezbędnych do osiągnięcia wzrostu gospodarczego. Do podobnych konkluzji prowadzi teoria wyboru międzyokresowego [Siwiński 2003, s. 153]. Zgodnie z nią deficyt wynika z optymalizacji konsumpcji w czasie. Spadek dochodu narodowego w latach 1990-1991 oraz przekształcenia strukturalne, a także spodziewana integracja z UE generowały oczekiwania przyspieszenia tempa wzrostu dochodu do dyspozycji gospodarstw domowych⁵, a także zwiększenia poziomu wsparcia rolnictwa strumieniem retransferów. Tym samym nastąpił wcześniejszy przyrost aspiracji konsumentów poprzez wymianę handlową. W tej sytuacji deficyt nie oznaczał automatycznie niskiej konkurencyjności sektora rolno-spożywczego w ujęciu międzynarodowym. Takie podejście jest prawdziwe, jeżeli deficyt wynika z funkcjonowania sektora prywatnego [Corden 1997, s. 88]. To założenie trzeba jednak uchylić ze względu na powszechne występowanie mechanizmu interwencyjonistycznego, zmieniającego warunki rynkowe. W efekcie obserwowana była intensyfikacja wymiany w handlu zagranicznym, przejawiająca się równoczesnym wzrostem eksportu i importu, których łączne tempo było wyższe od przyrostu PKB, powodując zwiększenie ich udziału w dochodzie narodowym. Implikowało to wzrost wpływu czynników zewnętrznych na warunki wewnętrzne. Charakterystyczną cechą badanego okresu było wystąpienie trwałego deficytu w handlu zagranicznym.

W latach 1993-2004 utrzymywała się wysoka dynamika eksportu towarów rolno-spożywczych na średniorocznym poziomie 111,97%, o 3,85 punktu powyżej dynamiki importu [*Handel zagraniczny...* 2005]. Gwałtowny wzrost intensywności wymiany obserwowany był przede wszystkim w latach 2000-2004⁶. W tym okresie

⁵ W pierwotnej wersji odnoszono zależność do dochodu narodowego, jednak dalsze badania wykazały silniejszą zależność między konsumpcją a dochodem do dyspozycji gospodarstw domowych.

⁶ Zgodnie z danymi wstępnymi za rok 2005 nadal utrzymywało się wysokie tempo wzrostu eksportu na poziomie 10% i cały czas powyżej tempa przyrostu importu (GUS 2006). Było to w dużej mierze konsekwencją realizacji umów z UE o redukcji cel, ograniczeń ilościowych i subwencji eksportowych [Kułyk 2005].

tempo przyrostu eksportu aż o 12,96 punktu wyprzedzało zwiększanie się importu. Dynamika importu była względnie stabilna i utrzymywała się średniorocznie na poziomie 108,12. Podobna relacja była obserwowana w odniesieniu do całego bilansu handlowego (a zatem miały tu wpływ czynniki makroekonomiczne), jednak o niższej skali zmian (eksport ogółem w latach 2000-2004 wzrastał średniorocznie o 14,29%, a w okresie wcześniejszym o 8,12%). Wymiana produktów rolno-spożywczych charakteryzowała się znacznie wyższym poziomem fluktuacji (współczynnik zmienności dla eksportu wynosił 13,92%) niż pozostałych grup produktów (odpowiednio 8,2%). Nieco wyższą stabilnością odznaczał się import (12,38%). Jest to zatem immanentna cecha tego segmentu gospodarki i sugeruje silniejszy wpływ czynników o charakterze losowym. Do 2002 r. utrzymywał się trwały deficyt w obrotach towarami rolno-spożywczymi. Gwałtowne przyspieszenie eksportu spowodowało, iż od 2003 r. odnotowywana jest nadwyżka, na relatywnie wysokim poziomie (853 mln dol. w 2004 r. [*Handel zagraniczny...* 2005]). W latach 1993-2004 nastąpiła redukcja udziału produktów sektora rolno-spożywczego w strukturze eksportu z 12,1% w 1993 r. do 8,4% w 2004 r. Niepokojący jest fakt, że zakres wskazanej redukcji był wyższy niż zmniejszenie udziału tego obszaru w łącznej strukturze tworzenia PKB aż o 5,7%. Oznacza to zmniejszenie stopnia konkurencyjności towarów krajowych w odniesieniu do innych grup produktowych.

Jeżeli przyjrzymy się grupie determinantów makroekonomicznych (tab. 1), to można zauważyć, że wpływ poszczególnych czynników nie był jednakowy. W odniesieniu do eksportu kluczowe znaczenie miały wahania wskaźnika *terms of trade* (tab. 1). Słaba zależność występowała w odniesieniu do krajowego systemu wsparcia rolnictwa (0,498 – tab. 1). Zatem to relacje cenowe w istotny sposób przyczyniały się do zmian w poziomie eksportu. Należy tu wskazać na wysoką zmienność czynników wewnętrznych. Znacznie silniejszy statystyczny wpływ uwarunkowań makroekonomicznych stwierdzono w odniesieniu do importu. Podstawową rolę odgrywały zmiany stopy procentowej i powiązane z nią (poprzez przepływ kapitału) wahania kursu walutowego wpływającego na konkurencyjność cenową oraz zdolność do realizacji korzyści ekonomicznych z wymiany. Import reagował zatem bardziej elastycznie na zmiany warunków, gdyż zgodnie z teorią parytetu siły nabywczej pieniądza wahania kursu walutowego są odpowiedzią na zmiany *terms of trade*. Czynniki o mniejszym znaczeniu były także przekształcenia PKB, powodujące przyspieszenie absorpcji importu poprzez działanie mnożnika dochodowego, oraz deficyt budżetowy, co wstępnie potwierdza tezę o transferze oszczędności poprzez wymianę handlową, a także wpływ systemu wsparcia dochodów.

W ujęciu zagregowanym (oddziaływanie na cały bilans handlu towarami rolno-spożywczymi) należy zauważyć, iż podstawowym czynnikiem wśród wybranej grupy, determinującym wymianę handlową, był poziom wsparcia rolnictwa, który miał statystycznie najsilniejszy wpływ na zmiany bilansu handlowego towarów rolno-spożywczych (0,578 – tab. 1). Zatem to właśnie retransfer dochodów jest

Tabela 1. Współczynniki korelacji pomiędzy czynnikami makroekonomicznymi a parametrami wymiany towarami rolno-spożywczymi

Wyszczególnienie	Eksport	Import	Bilans handlowy
PKB	0,165	0,248	-0,248
PKB <i>per capita</i>	-0,046	0,352	-0,481
Standaryzowana długookresowa stopa procentowa	0,115	-0,703	-0,058
<i>Terms of trade</i>	-0,694	0,068	-0,178
Realny kurs walutowy	0,055	-0,620	0,196
Deficyt budżetowy	-0,356	-0,407	-0,446
PSE	0,498	-0,583	0,578
Różnica PSE*	-0,094	0,433	-0,275

* Jest to różnica między wielkością PSE w Polsce a średnią w pozostałych krajach OECD. Wartość krytyczna wynosi 0,5823 dla $r = 0,02$ przy $n = 13$ (na podstawie: [Fischer, Yates 1996]).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [OECD in Figures... 2005; Agricultural... 2005].

istotnym elementem wspierającym poprawę wyniku handlowego i stabilizowanie warunków na rynku wewnętrznym na skutek ukształtowania bufora zewnętrznego. Mniejszy stopień istotności stwierdzono w odniesieniu do PKB *per capita* (-0,481 – tab. 1), a także deficytu budżetowego (-0,446). Ten drugi element wskazuje na słaby związek między deficytem handlowym i budżetowym zgodnie z tezą o bliźniaczych deficytach.

4. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała istotne zmiany, jakie zachodziły w latach 1993-2004 w handlu towarami rolno-spożywczymi. Nastąpiło przejście z pozycji importera netto do strukturalnego eksportera, przy równocześnie wysokim poziomie zmienności w poszczególnych podokresach. Na zaistniałe przekształcenia silny wpływ miały czynniki makroekonomiczne. Dużą rolę odgrywała zwłaszcza polityka wsparcia rolnictwa, która poprzez wzrost dochodów gospodarstw rolnych pozwalała na poprawę relacji kosztowych. Kolejnym czynnikiem były zmiany w wielkości dochodu na jednego mieszkańca, przy czym oddziaływał on niekorzystnie na warunki wymiany.

Literatura

- Agriculture Policies in OECD Countries. Monitoring and Evaluation*, OECD, Paris 2005.
 Bossak J., *Společno-ekonomiczne uwarunkowania międzynarodowej zdolności konkurencyjnej gospodarki Japonii*, Monografie i Studia nr 153, SGPiS, Warszawa 1984.

- Chinn M., Prasand E., *Medium-term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries*, National Bureau of Economic Research, „Working Paper” 2000.
- Corden W., *Trade Policy and Economic Welfare*, Oxford 1997.
- Czyżewski A., Sapa A., *Mechanizmy wymiany rolno-żywnościowej Polski z krajami UE*, Poznań 2003.
- Dańska B., *Przestrzenno-czasowe modelowanie zmian w działalności produkcyjnej w Polsce. Zastosowanie modeli panelowych*, Absolwent, Łódź 2000.
- Debelle G., Faruqee H., *What Determines the Current Account? A Cross-Sectional and Panel Approach*, International Monetary Found., „Working Paper” 1996 nr 58.
- Gotz-Kozierkiewicz D., *Deficyt rachunków obrotów bieżących w gospodarce transformowanej – obiektywne przesłanki a polityka makroekonomiczna*, „Ekonomista” 1995 nr 35.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi*, „Analizy Rynkowe” nr 19, IERiGŻ, Warszawa 2005.
- Kułyk P., *Handel zagraniczny towarami rolno-spożywczymi w Polsce po 1990 roku*, „Management” 2005 nr 2.
- Obstfeld M., Rogoff K., *Foundation of International Macroeconomics*, MIT Press, Cambridge MA 1996.
- OECD in Figures. Statistics on the Member Countries*, OECD, Paris 2005.
- Siwiński W., *Deficyty płatnicze krajów transformujących się w świetle międzyokresowej teorii bilansu płatniczego*, „Ekonomista” 2003 nr 2.
- Fischer R.A., Yates F., *Statistical Tables for Biological, Agricultural and Medical Research*, Edinburgh 1996.

MACROECONOMIC DETERMINANTS OF POLISH AGRO-FOOD TRADE

Summary

The carried out analysis reveals that there were significant changes in Polish agro-food trade form 1993 to 2004. At the beginning of this period Poland was a net exporter and at the end it became a structural importer. The changes were determined by macroeconomic factors. Especially the agriculture support policy was one of the most important determinants of Polish agro-food trade. In the long term gross domestic product has the great importance too.